

pisuje Crawley jako „nejelementárnější formu vzájemných vztahů“ a na jiném místě jako „primitivní“ — Ernest Crawley, *The Mystic Rose*, New York, Macmillan, 1902, s. 76—79. Znovu otištěno v Robert E. Park a Ernest W. Burgess, *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago, University of Chicago Press, 1921, s. 291—293. Viz též pojednání autorů o hmotném kontaktu (v poslední knize) s. 327—330.

[19] Mead, op. cit., s. 154; s. 278—280.

[20] Ibid., s. 279.

[21] Ibid., s. 278.

[22] Lze najít jiné případy, v nichž si Mead částečně uvědomuje, že „předmět vzbuzuje v organismu také organickou reakci“ (*The Philosophy of the Present*, University of Chicago Press, 1932, s. 126), ale ve většině případů Mead tento rozdíl přehlíží. Říká: „tiskne-li jedna ruka druhou... organismus jedná sám proti sobě... Tento projev tedy vzbuzuje v organismu tendenci reagovat, neboť tento projev je reakcí na organismus“ (s. 123). Poslední výrok dobře ilustruje Meadovu tendenci „přesocializovat“ a dokonce antropomorfizovat hmotné předměty. Tisknout ruce proti sobě zahrnuje na obou stranách lidskou reakci, zatímco tisknout ruce proti předmětu je prostě činností jednostrannou. Mead zřejmě hledal nějakou analogii k svému skvělému bádání o působení

zpětné vazby při zvukovém symbolu, který vnímá vysílající i přijímající podobným způsobem, jako vysvětloval genezi „přebírání role druhého.“

[23] Schilder, op. cit., s. 57; s. 296.

[24] Dobrý přehled výzkumů senzorické deprivace a závěrů z těchto studií je podán v knize Philip Solomon et al. (eds.), *Sensory Deprivation*, Cambridge, Harvard University Press, 1961. Nezavádíme zde nové kategorie. William James uznával materiální já (self). Sr. William James, *Psychology*, New York, Henry Holt, 1892, s. 177—195.

[26] Co se může stát, nedochází-li k fyzickému testu, demonstruje případ schizofrenika, který dosáhne soukromí vytvořením svého vlastního symbolického světa, jež nelze nazvat vnějším, protože nedochází k testu. Terapie rekreací a řemeslnou prací jsou pokusy k znovuvybudování hmotného kontaktu, aby došlo k rekonstrukci symbolu.

[27] Dobrý přehled starších teorií viz v nedávno vydané knize Rogera Cailloisa, *Man, Play, and Games*, New York, Free Press of Glencoe, 1961. Zevrubnější pojednání viz v knize E. Chalupného *Práce a jiné sociální činnosti*, Praha, soukr. vyd., 1941.

[28] Larrabee, op. cit.

Niektoré aspekty rozvoja poľskej sociológie

MARTIN KATRIAK

Sociologický ústav SAV

Rozvoj sociológie v Poľsku napriek jej päťročnému prerušeniu v rokoch 1950—1955 dosiahol pozoruhodné výsledky ako z kvantitatívnej, tak aj z kvalitatívnej stránky. Je to najmä zásluhou toho, že aj v uvedenom, sociológii krajne nežičlivom období nedošlo v Poľsku k úplnému prerušeniu pomerne široko rozvinutých sociologických tradícií, pretože bolo akousi utajenou ambíciou čelných vedcov, najmä filozofov a sociológov, nevzdávať sa empirických sociologických výskumov a že aj napriek tomu, že katedry sociológie na poľských univerzitách boli zrušené, poriadali sa vedecké diskusie, najmä o metodologických otázkach, s cieľom pripraviť mládež na uskutočňovanie empirických sociologických výskumov¹. Tieto skryté počiny spôsobili, že rok 1956, rok nástupu k obnove sociológie, rok, v ktorom bol zriadený Inštytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, bolo založené Polske Towarzystwo Socjologiczne a boli zriadené Katedry sociológie na univerzitách, nenašiel nepripravenú pôdu pre rozvoj a napredovanie sociológie, ale naopak, našiel početné vedecké kádre v takom štádiu prípravy, že sa mohla viacmenej frontálne a s príslušnou vedec-kosťou rozvíjať vedecká práca v oblasti sociológie. Obnova poľskej sociológie se však už nediala na tradičnej, idealistickej platforme, ale postupne viac a viac a dôslednejšie na báze marxizmu-leninizmu.

Podľa zistenia Komitetu Badań nad Kulturou Współczesną (Výbor pre výskum súčasnej kultúry) pracuje v súčasnosti v Poľsku okolo 70 rôznych inštitúcií, ktoré viac alebo menej bádajú v určitom zameraní v oblasti sociológie. Štyridsať inštitúcií z uvedeného počtu má zorganizované špeciálne sociologické pracoviská². Najvyššie organizovaným sociologickým pracoviskom je Inštytut Filozofii

i Socjologii PAN, resp. sekcia sociologických pracovísk tohto ústavu. V rámci tejto sekcie je 9 oddelení či zakładow alebo pracowni (ako ich nazývajú v Poľsku), v ktorých pracuje okolo 60 vedeckých pracovníkov. Rozvíjajú sa tu takmer všetky základné odvetvia sociológie, ako sú všeobecná sociológia, sociológia práce, mesta, dediny, kultúry, sociológia politických vzťahov, sociológia mravnosti, sociálna psychológia a otázky empirických sociologických výskumných metód a technik.

Špeciálne oddelenia sociológie sú aj na početných vedecko-výskumných pracoviskách; napríklad v Inštytute Ekonomiki Rolnej (Ústav poľnohospodárskej ekonomiky) pracuje oddelenie sociologie dediny, ktoré má 7—8 vedeckých pracovníkov a ktoré v intenciách tohto ústavu robí sociologické výskumy rôznych javov spoločenského života na poľskej dedine. Analogicky sú zriadené sociologické oddelenia v Sliezskej vedeckom ústave v Katowiciach, v Sliezskej ústave v Opole, v Ústave prinavrátených západných krajov v Poznani a v iných vedeckých ústavoch. Pri poľskom rozhlase a televízii pracuje Ośrodek Badań Opinii Publicznej i Studiów Programowych, čiže Stredisko pre výskum verejnej mienky a štúdia programu. Toto stredisko má tri siete spolupracovníkov (dotazovateľov) na rôznych miestach v Poľsku: prvú sieť pre výskum celopoľských otázok, druhú pre výskum rozhlasu a tretiu pre výskum televíznych programov. Počet respondentov (opýtaných osôb), resp. skúmaného výberového súboru sa pohybuje okolo 2000—3000 osôb a nikdy neklesne pod počet 1500.

Podobné sociologické pracoviská (oddelenia) sú aj v rámci iných, najmä centrálnych inštitúcií, napríklad v rámci Centrálného ústavu ochrany práce, Výskum-

¹ Pozri Studia socjologiczne, 1965, č. 3 (18), str. 15—16.

² J. Szczepański, *Ocena aktualnego stanu socjologii*, Warszawa 1965, str. 66.

ného ústavu (zakladu) vysokých škôl pri Ministerstve školstva, Ústavu organizácie a mechanizácie stavebníctva, Ústavu organizácie strojárského priemyslu, v rámci Ústredného ústavu baníctva a v rámci ďalších podobných inštitúcií.

V súčasnosti sa zavádza v Poľsku profesia závodného sociológa, menovite vo väčších priemyselných závodoch. Úlohou závodných sociológov je skúmať problematiku tohto druhu: sociálnu štruktúru pracovníkov závodu, otázky fluktuácie a absencie, rozvoja súťaženia, otázky využívania voľného času a zvyšovania kultúrno-technickej úrovne pracovníkov, otázky vzťahu pracovníkov k vedeniu závodu, k závodným radám a k straníckym organizáciám, otázky vzťahu k novej technike a k novým technologickým postupom, otázky tvorivej iniciatívy a aktivity rado- vých i vedúcich pracovníkov, otázky zvyšovania produktivity práce, otázky spoločenskej prestíže povolania a ďalšie špeci- ficke otázky toho — ktorého závodu. Pri zavádzaní tejto iste aktuálnej novinky sa však naráža na značné ťažkosti, jednak na ťažkosti organizačného charakteru a jed- nak na prekážky pracovného, odborného charakteru, pretože od závodného socio- lóga sa vyžaduje nielen náležitá odborná príprava zo špeciálnej ekonomiky, z teó- rie organizácie práce, z pracovného prá- va, ale aj z technológie dotýčnej výroby a v nejednom prípade aj zo sociálnej psy- chológie. Preto sa hľadajú spôsoby, ako čeliť týmto prekážkam a nedostatkom. V súčasnosti pôsobí v Poľsku okolo 60 závodných sociológov. Po teoretickej i me- todologickej stránke im pomáha Oddelenie sociológie práce IFIS PAN.

Dôležitým činiteľom v rozvoji sociolo- gického myslenia v Poľsku sú katedry so- ciológie ako miesta, na ktorých sa odcho- vávajú noví adepti sociologickej vedy. V súčasnosti sú v Poľsku tri katedry tohto druhu, a to v rámci univerzity vo Varšave, v Lodži a Jagiellonskej univerzity v Krakove. Štúdium sociológie je päťročné a rozvrhnuté je tak, že v prvých dvoch rokoch sa študuje všeobecný úvod do so- ciológie, menovite teoretické otázky so- ciológie, sociologická metodológia, história sociológie, matematika a štatistika, sociál- na psychológia a anglický jazyk. V tre- tom roku sa študenti špecializujú na nie- ktorý odbor aplikovanej sociológie a

v ostatných dvoch rokoch absolvujú rôzne seminare a pracujú na magisterskej práci. Na katedre sociológie Varšavskej univer- zity študuje celkove vyše 350 poslucháčov, a do prvého semestra prijímajú 50—60 študentov. Záujem o sociológiu je značný, pretože na každé plánované miesto sa uchádza 5—6 kandidátov. Ďalšie spome- nuté dve katedry sú menšie.

Okrem katedier, ktoré vychovávajú so- ciológov, sú na poľských vysokých školách aj katedry sociológie, ktoré majú cha- rakter komplementárny či pomocný. Tieto katedry organizujú jednosemestrál- ne kurzy sociológie, ktoré sú povinné ab- solvovať všetci poslucháči, študujúci spo- lečensko-vedné disciplíny, ako sú peda- gogika, história, jazyky, atď. Uvažuje sa aj o zavedení tohto štúdia pre študentov medicíny a študentov iných disciplín. Ako vyzerá tematika prednášok a cvičení, mal som možnosť zistiť na Vysokej škole pe- dagogickej v Gdansku: prvé dve pred- nášky a cvičenia sú venované metódam a technikám sociologického výskumu; tretie cvičenie dejinám poľskej sociológie; štv- rté charakteristike vybraného smeru (ško- ly) sociológie (demografická škola a pod.); na piatom cvičení a prednáške se preberá marxistická teória tried a triedneho boja; na šiestom problémy spoločenských tried a vrstiev; na siedmom premeny v triednej štruktúre v Ludovom Poľsku; na osmom spoločenské vedomie a jeho formy; na deviatom problémy vedy a ideológie; na desiatom sociologická problematika kul- túry; na jedenáťom problémy sociológie povolania; na dvanástom industriálna spo- ločnosť a na trinástej a štrnástej pred- náške a cvičení sociologické problémy ro- diny a mládeže. Na tejto katedre pôsobí jeden profesor, jeden docent a dvaja asistenti.

Poľskí sociológovia s združujú v Poľskom Towarzystwe Socjologicznym (Poľská so- ciologická spoločnosť), ktoré t.č. má vyše 450 členov, z čoho je prevažne väčšina odborných sociológov — magistrov, dokto- rov, docentov a profesorov sociológie. Je to výberová vedecká spoločnosť; podmien- kou členstva v nej je absolvovanie socio- logických štúdií a vedecká publikačná čin- nosť v oblasti sociológie.

To by boli v stručnosti v hlavných čtr- tách poznatky o niektorých otázkach or-

ganizácie sociologických pracovísk a nie- ktorých inštitúcií v Poľsku.

Teraz veľmi stručne o pracovnom, ob- sahovom zameraní poľskej sociológie. Predmetom sústredeného sociologického skúmania v Poľsku stal sa každý význam- nejší spoločenský jav alebo problém. Vy- žiadalo by si preto veľa miesta, keby som sa čo aj len stručne chcel zmieniť o širo- kom diapazóne úspešne sa rozvíjajúcich sociologických výskumov. Predstavujú — obrazne povedané — pestrú mozaiku, v ktorej neostáva mnoho odokrytých miest. Bude účelné aspoň stručne nazna- čiť smery, v ktorých sa v súčasnosti ube- rá vývin poľského sociologického mysle- nia a konkrétnych sociologických výsku- mov.

Na prvom mieste treba uviesť *výskumy triednej štruktúry a stratifikácie* poľskej spoločnosti, zmien v spoločenských trie- dach a niektorých povolaniach. Najviac rozpracovanými výskumami v tomto sme- re sú otázky robotníckej triedy a jej zmien v podmienkach socialistickej indu- strializácie. Výsledkami týchto výskumov je celý rad monografických prác, ktoré sú základom pre ohlasované syntetické spracovanie. Značná pozornosť je venova- ná aj výskumom inteligencie a otázkam jej genealogie. Dôležitým dielom venova- ným štruktúrnym zmenám je najmä práca prof. Szczepańskiego *Zmiany struk- tury klasy społeczeństwa polskiego*, uve- rejnená v zborníku Przemiany społeczne w Polsce Ludowej (Warszawa 1965).

Značne rozvinutou oblasťou sociolo- gických výskumov sú *výskumy práce a priemyslu*. V početných prácach tohto druhu sa objasňuje proces výstavby prie- myselných centier a ich spoločenské pô- sobenie v sociálnom, ekonomickom a kul- túrnom živote oblasti a krajiny. Skúmajú sa vplyvy práce a života v priemyselných strediskách na sem prichádzajúcich jed- notlivcov a rodiny, na vytváranie spo- lečenských skupín formálnych a neformál- nych, skúma sa proces vzniku relatívne stabilizovanej spoločnosti s pomerne ustá- lenými návykmi a spôsobmi činnosti. Vý- skumy tohto druhu sa konajú vo viacerých budujúcich sa alebo už i vybudovaných priemyselných centrách (Bełchatow, Pula- wa, Konin, Milejov a iné).

V rámci týchto široko založených vý- skumov skúma sa aj spoločenská mobili-

ta, preberanie kultúrnych vzorov, formo- vanie nových povolania a kultúry, zmena postojov, názorov a mienky obyvateľov, vytváranie nových návykov, nových tra- diícií a inštitúcií. Pozornosti sociológov ne- uniká ani skúmanie vplyvov priemysel- ných centier na okolité roľnícke usadlosti a kultúrny vzostup krajiny. Skúmajú sa i sprievodné negatívne sociálne jevy, ako sú rôzne konflikty, fluktuácia, absencia a pod.

Ďalšou významnou oblasťou sociologic- kých výskumov sú *výskumy spoločens- kých premien na poľskej dedine*. V uply- nulých dvoch desaťročiach vznikli tu ako výsledky sociologických výskumov početné práce, v ktorých sa riešia rôzne sociálne problémy, ako sú: premeny dediny pod vplyvom socialistickej industrializácie kra- jiny; vývin spoločenskej štruktúry poľskej dediny; problém nedostatku práce na poľ- skej dedine; migrácia z dediny do miest, jej motivácia a iné aspekty; dôchodky individuálnych poľnohospodárskych závo- dov; rozpočty roľníckych rodín; otázky „roľníkov-robotníkov“; mienka roľníkov o ich hospodárstve, o strojových stani- ciach, o voľnom čase a pod.; problémy urbanizácie poľskej dediny; otázky rozvo- ja roľníckych družstiev; spoločensko-ho- spodárska aktívnosť roľníkov; otázky roľ- níckych žien, rodiny a výchovy mládeže; otázky zvyšovania odbornej prípravy roľníkov a iné problémy. Veľkú časť prác vydaných v tomto období tvoria rôzne monografie, z ktorých sa vysoko cení najmä monografia doc. Wierzbického o obci Zmiaęca, vydaná v roku 1963.

Predmetom sociologických výskumov, úzko súvisiacim so socialisticou indu- strializáciou, je *proces urbanizácie* v po- vojnovom Poľsku. V rámci sociologických výskumov v tejto oblasti nejde len o šta- tistické sledovanie rozvoja poľských miest, o sledovanie zmien ich sociálnej štruktúry, štruktúry do miest migrujúcich osôb a ich pôvodu, ale tiež sa skúmajú adaptačné procesy migrovaných osôb, formy a vý- sledky tejto adaptácie, ďalej život mest- skej mládeže, nedostatky jej prispôbova- nia, ruralizačné prvky v mestskej kul- túre a mnohé iné problémy. Špeciálnu výskumnú tematiku v tomto zameraní tvoria problémy výstavby a života v me- stách západnej časti Poľska, do ktorých migrovalo hlavne roľnícké obyvateľstvo

takmer z celej krajiny, čím sa v nich značne komplikoval adaptačný a integračný proces. Výsledky výskumu však ukazujú, že napriek tomu obyvateľstvo týchto miest ekonomicky, sociálne a kultúrne rýchle napreduje a že sa tu utvárajú pomerne stabilizované mestské spoločnosti.

Vo veľkej miere rozvíjajú sa sociologické výskumy v oblasti kultúry, tiež v zameraní na šírenie kultúrnych hodnôt. Ide tu jednak o riešenie teoretických otázok kultúry všeobecne a špeciálne poľskej ľudovej kultúry a jej smerov, o riešenie otázky modelu kultúrnej revolúcie, podmienok jej rozvoja, a jednak o riešenie otázok šírenia prvkov kultúry prostredníctvom literatúry, divadla, filmu, rozhlasu, televízie, výtvarného umenia a pod. Okrem sociológov, ktorí skúmajú jednotlivé problémy kultúrneho života, operatívne tu konajú výskumy Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych przy Polskim Radio i Telewizji a Ośrodek Badań Prasoznawczych.

Osobitná pozornosť sa upriamuje na výskum školského systému a účinnosť školskej dochádzky, menovite tiež vysokých škôl, ich systému a pôsobenia, ktorých štúdiom sa zapodieva osobitný výskumný útvar, o ktorom sme sa už vyššie zmienili. Intenzívne sa skúma práca a jej výsledky absolventov vysokých škôl.

Do značnej miery vymedzený predmet sociologických výskumov tvorí *formovanie politických inštitúcií a utváranie sa socialistickej spoločnosti*, k čomu dalo predpoklad víťazstvo socialistickej revolúcie v povojnovom Poľsku. Ide tu v podstate o štúdium a) modelu politického systému, b) systému politických strán, najmä PZRS (v jej rámci robí sociologické výskumy Pracownia Badań Społecznych Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZRS), popri ktorej vystupujú aj ďalšie strany, a to Zjednoczone Stronnictwo Ludowe a Stronnictwo Demokratyczne; treba spomenúť katolícku skupinu „Znak“, „Pax“ a „Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne“, ktoré tiež splňajú niektoré funkcie politických organizácií; c) systému spoločenských organizácií (zväzky zavedené, zväzok samosprávy chlopskej, spoločnosti tvorivých pracovníkov, zväzok Młodzieży Socjalistycznej, zväzok Młodzieży Wiejskiej, Liga Kobiet a i.); d) systé-

mu vládnych orgánov (Rada Państwa, Sejm i Rząd, rady narodowe). Rovnako tu ide aj o štúdium pôsobenia týchto systémov. Dôležitým článkom v týchto výskumoch sú výskumy vzťahu občanov k vládnym inštitúciám, k administratívnejmu aparátu a pod. V oddelení sociológie politických vzťahov IFIS PAN pracuje sa v súčasnosti na medzinárodnom porovnaní výskumom výskume „politika a politické ideály“, do ktorého sú zapojené USA, India, Juhoslávia a Poľsko.

Okrem uvedených smerov všestranne sa rozvíja práca poľských sociológov aj v oblasti *sociológie práva, sociológie mravnosti, sociológie rodiny a mládeže, sociológie náboženstva, sociológie vojenstva* a v oblasti *metodologie*.

Veľký dôraz vo všetkých uvedených oblastiach sa kladie na konanie monografických výskumov, ktorých výsledky sú predpokladom pre syntetické riešenie spoločenských problémov a základom pre teoretické zovšeobecňovanie v sociológii. Práve týmito výskumami, ktorých sa doteraz urobil v Poľsku značný počet, začleňuje sa poľská sociológia na jedno z popredných miest nielen v rámci sociologického bádania socialistických krajín, ale aj v svetovom meradle. V rámci týchto výskumov ide o čo najvernejšie a objektívne preskúmanie dotyčných javov bez osobitného úsilia o teoretické zovšeobecnenie poznatkov o tom-ktorom študovanom jave. V tomto ohľade sme u nás premeškali veľmi mnoho, pretože konkrétnemu sociologickému výskumu unikli významné etapy budovania socialistickej spoločnosti v našej vlasti. Ako na negatívnu črtu v poľskej sociológii možno poukázať na určité zaostávanie skúmania stavu a vývinu spoločenského vedomia, na čo sa poukázalo aj na III. všepoľskom sjazde sociológov, konanom vo februári 1965.

Sústredená pozornosť sa v Poľsku venuje skúmaniu metodologických otázok sociologického výskumu a bádania. Každý sociologický výskum, individuálny či kolektívny, nekoná sa skôr, kým sa kolektívne nevyhodnotila a prakticky v teréne nepreskúšala jeho metodika. Aj časti jednotlivých výskumov a ich výsledky sa hodnotia kolektívne. Tento postup má za cieľ nielen skvalitňovať metodické projekty výskumov a ich výsledky, ale aj zvyšovať metodologickú erudovanosť socioló-

gov, čo je v danej etape rozvoja marxistickej sociológie nevyhnutné.

Viacerí sociológovia, ktorí sa osobitne zapodieávajú metodologickými otázkami (J. Lutyński, S. Nowak, Z. Gostkowski, A. Sarapata) a s ktorými som mal možnosť o týchto otázkach hovoriť, zdôrazňujú čím dôkladnejšiu teoretickú a metodologickú prípravu sociologických výskumov. Povrchná príprava výskumu nemôže zaručiť získanie hodnotných vedeckých poznatkov. Zhodne zdôrazňujú aj potrebu dôslednej verifikácie získavaných faktov ako základu sociologickej analýzy a zovšeobecnenia. Zistil som však, že táto otázka nie je primerane ani tu rozpracovaná a že je tu teda potrebné nasaďiť páky metodologického, najmä gnozeologického bádania. Toto sa žiada tým skôr, že nie je možné prenášať a aplikovať metódy a metodiky sociologických výskumov z jednej kultúrnej oblasti do druhej a najmä porovnávať výsledky získané týmito metódami. Z toho vyplýva, že pri koncipovaní metód a metodík sociologických výskumov nevyhnutné je prihliadať na špecifické podmienky tej-ktorej kultúrno-spoločenskej oblasti, resp. podoblasti, a podľa nich tieto metódy modifikovať alebo adaptovať.

Niektorí sociológovia (napr. Z. Grzelak) upozorňujú na to, že dnes, keď je položený dôraz na zbieranie faktov ekonomickej povahy, ale i neujasnený vzťah roľníkov k výrobným roľníckym družstvám, je prístup sociológa na poľskú dedinu ťažší ako bol skôr. Chlopi upodozrievajú sociológa a preto veľmi mnoho záleží na ich psychologickú prípravu, na objasnení cieľa sociologického výskumu. Sociológovia usudzujú, že nie je správne a prospešné vo veľkej miere používať anketu pri výskumoch na dedine, pretože jednak vyvoláva u roľníkov dojmy oficiálnosti a jednak je zameraná najmä na získavanie kvantitatívnych faktov, pričom uniká zachytenie súvislosti skúmaných javov³.

Nie je na tom omnoho lepšie ani riadne rozhovor či interview, pretože ľudia najmä v prípadoch, ak si výskumník nezískal ich dôveru, zaručujúcu úprimné, pravdivé výpovede, často vypovedajú o tom, čo by „malo byť“, čo by sa „žia-

dalo“; slovom, o určitých tradovaných, tlačou proklamovaných zásadách a nie to, alebo o tom, čo si sami myslia, alebo čo by v danej situácii spontánne robili. Veľkou prekážkou získavania objektívnych faktov pomocou interviewu je subjektívny činiteľ výskumníka, ktorý môže spôsobiť zásadné skreslenie získavaných faktov.

Dôležité poznatky metodologického charakteru som získal preštudovaním príspevkov zborníka *Analizy i próby metod i procedur badawczych w socjologii*, ktorý pripravil na vydanie tlačou kolektív autorov pod vedením doc. Gostkowského. V týchto príspevkoch sa riešia hlavne otázky exploratívnych metód, v rámci využívania ktorých dochádza veľmi často k získavaniu gnozeologicky závadných empirických faktov.

V príspevku *O założeniach a potrzebie empirycznych badań nad technikami i procedurami badawczymi w socjologii* upozorňuje doc. Gostkowski okrem iného na to, že nemožno mechanicky preberať metódy buržoáznej sociológie, ako sú rozhovor, pamätníky získané konkurzami a pod., ale že je ich nutné prispôbovať podmienkam socialistickej spoločnosti. Musí sa prihliadať na odlišnosti „psychosociálnej klímy“, a na odlišnosti spoločenského i politického systému, v akom sa rozhovory konajú. Tiež poznanie sociologických výskumov, ich cieľa, výskumných metód a pomôcok obyvateľstvom značne ovplyvňuje získavanie pravdivých faktov pri týchto výskumoch. Poukazuje na to, že napríklad v USA veľké percento ľudí pozná sociologické výskumy a preto sú ľudia pri ich konaní otvorenejší, priamejší, a zdieľnejší. Pri voľbe neadekvatných metód môže snadno dochádzať k zmenám skúmaného javu pod ich vplyvom. Obsah odpovedí získavaných pomocou interviewu môže byť podstatne narušený nesprávnym prístupom sociológa k respondentovi. Často sa najmä pri používaní rozhovoru vyvolá akási umelá situácia, ktorá naruša získanie autentických odpovedí. Ide tu o to, nevyvolať túto situáciu a získať u dotazovaného úprimnosť a priamosť.

Hodnota výpovedí z ankiety a rozhovoru, uvádza doc. Gostkowski, závisí od

³ Studia Socjologiczne, 1965, č. 3 (18), str. 109.

mnohých činiteľov: predovšetkým od toho, či a v akej miere respondenti sociologické výskumy poznajú; ak ich nepoznajú, výskumníkom nedôverujú, vypovedajú falošne, prípadne rozhovory alebo anketu aj odmietnu; ďalej od toho, čím sa javí výskumník v očiach ľudí; podľa toho, či ho považujú za tajného kontrolóra, či reportéra, usposobujú aj svoje výpovede; potom od stupňa zainteresovanosti respondenta do skúmanej problematiky; od stupňa prirodzenosti situácie, za akej sa rozhovor koná; od kvality otázok a dotazníka; a napokon od schopnosti výskumníka viesť vhodným spôsobom interview a od dôvery v osobu výskumníka, prípadne inštitúcie, ktorá výskum organizuje.

V príspevku *Činiteľa spôsobujúci tendenčnosť výberových súborov vybraných výskumnými spolupracovníkmi — anketéri* uvádza E. Jasienowska, že na výber respondentov značne vplýva 1. triedna príslušnosť anketéra (anketéri — duševne pracujúci vyberajú viac respondentov z radov inteligencie, anketéri z robotníckej triedy viac robotníkov); 2. odmietnutie rozhovoru. Pokiaľ ide o odrieknutie rozhovoru ľuďmi, uvádza Jasienowska, na základe empirického výskumu vykonaného v Poľsku tieto motívy jeho odrieknutia: na prvom mieste sú to rezignácia z aktívneho vyslovenia názoru, vyplývajúca z akejsi alienácie, strach z obavy zo zneužitia výpovedi a neschopnosť vysloviť svoju mienku; na druhom mieste nedostatok orientácie v danej problematike, pocit nekompetencie v oblasti mienky a nedostatok času; na treťom mieste nechť poskytnúť rozhovor, hodnotenie otázok ako dlhých, smiešnych a bez zmyslu a negatívna reakcia na narušenie privátnosti.

Zaujímavé sú výsledky *Výskumu nahrávania interviewu na magnetofónovú pásku v prostredí malomestskom*, ktorý uskutočnila Krystyna Brzozowska. V rámci skúmania výberového súboru o počte 41 osôb prejavili sa dva druhy odporu: a) tréma z novej situácie, b) obava zo zneužitia výpovedí proti interviewovanej osobe. Respondenti sa pri nahrávaní rozhovoru chovali nasledovne: 14,5 % osôb — v tom 1 žena a 5 mužov — sa chovali neprirodzene, vysadol im pot na čelo a nútili sa na „múdre“ odpovede; 26,5 % osôb — v tom 2 ženy a 9 mužov — sa

chovali bežne, no často používali novinové a propagandistické heslá; 22,5 % osôb — v tom 5 žien a 4 muži — nebrali na vedomie prítomnosť magnetofónu. Vypovedali spokojne a prirodzeným hlasom. 36,5 % osôb — v tom 8 žien a 5 mužov — boli spočiatku nervózni, inak sa chovali prirodzene, ale keď si uvedomili magnetofón, hovorili hlasnejšie.

Z uvedených percentuálnych údajov vyplýva, že u 41 % osôb nemožno brať údaje získané pomocou magnetofónu za smerodajné, čo je značne vysoké percento.

K zaujímavým výsledkom dospel Kazimierz Słomczyński výskumom *Vplyv situácie rozhovoru na výpovede respondentov*. Tento autor sa pokúsil o verifikáciu faktov získaných rozhovorom, ktorý konal anketér bežným, zaužívaným spôsobom. Urobil to tým spôsobom, že s jemu známymi 40 osobami najprv vykonala rozhovory podľa pripravených individuálnych kariet anketérka a o niekoľko dní navštívil osoby on sám a neformálnym spôsobom zisťoval hodnotu anketérkou získaných odpovedí. Zistil, že:

- 26 skúmaných osôb uznalo svoje odpovede anketérke za celkovo viac menej uprimné a pravdivé,
- 6 skúmaných osôb považovalo svoje odpovede za skoro alebo úplne neuprimné, nepravdivé,
- 8 skúmaných osôb nedalo ohodnotenie úprimnosti svojich odpovedí.

Tieto údaje naznačujú, že odpovede 65 % osôb možno považovať za pravdivé, vo výskume použiteľné; odpovede 15 % osôb za dubiózne a odpovede 20 % skúmaných osôb nemožno vôbec gnozeologicky ohodnotiť, čiže ostávajú neistými.

Autor upozorňuje ďalej na to, že ľudia podľa situácie, v akej sa nachádzajú, môžu mať výrazne ambivalentne postoje, čo tiež záleží od psychického rozpoloženia, v ktorom dominuje ten alebo onen moment. Ukazuje sa potreba robiť výskum pomocou rozhovoru v niekoľkých a rôznych prostrediach.

Záverom tejto časti treba povedať, že výsledky spomenutých metodologických výskumov jasne ukazujú, že nemožno mechanicky a bezstarostne preberať a aplikovať empirické výskumné metódy, ktoré sa prípadne i úspešne využívajú v niektorých krajinách, ale že ich použiteľnosť treba skúmať empiricky a staro-

stlivo overovať v našich podmienkach. Menovite je nevyhnutné takýmto spôsobom skúmať metódy na získavanie empirických faktov o jednotlivých stránkach a momentoch spoločenského vedomia, pri využívaní ktorých najčastejšie dochádza k závažným chybám.

Napokon treba uviesť, že sociológia, sociologické riešenie aktuálnych spoločenských problémov neostáva v Poľsku len akousi katedrovou, akademickou záležitosťou, alebo vecou obmedzeného počtu teoretikov, ale že sociologický spôsob poznávania a myslenia preniká aj do práce a konania pracovníkov politického a správneho aparátu, i do praxe hospodárskych pracovníkov, kde spĺňa významnú úlohu. Sociológia je v Poľsku všeobecne považovaná za významnú vedu a sociologická metóda, sociologické hľadisko videnia je dôležitým atribútom myslenia a praxe aj radových pracovníkov riadiaceho, politického, administratívneho a hos-

podárskeho aparátu. Zaangažovanosť poľskej sociológie spočíva nielen v riešení dôležitých teoretických otázok vývinu spoločnosti celkovo a špeciálne v poľských podmienkach, ale aj v riešení otázok konkrétnej spoločenskej praxe, čím pozitívne ovplyvňuje aj úroveň riadenia základných spoločenských procesov. Je možné konštatovať, že aj pod vplyvom sociologického chápania spoločenskej funkcie riadenia stáva sa riadenie spoločnosti systematickým a plynulým procesom, v ktorom významné politicko-právne opatrenia či už v ekonomike, sociálnom živote alebo kultúre, robia sa na základe podrobných znalostí dotýčnej oblasti i znalostí vzájomných vzťahov s ňou organicky súvisiacich ďalších oblastí. Významným kladom takto chápaného a uskutočňovaného spoločenského riadenia okrem iného je, že značne prispieva k rozmachu tvorivej iniciatívy širokých vrstiev obyvateľstva.